

TEHNICI AUCTORIALE DE ÎNCRIPTARE A SIMBOLULUI INFANTIL Studiu de caz: Jean-Jacques Rousseau, *Émile*

Cristina Deutsch*

Concepută ca o lucrare în care Rousseau avea intenția să își expună propria teorie asupra educației și nu ca o operă de ficțiune, *Émile* a stârnit în epocă un mare scandal, la fel ca și *Contractul social*, apărut doar cu câteva luni înainte – în *Profesiunea de credință a vicarului savoiard*, Rousseau are o atitudine polemică privind modurile tradiționale religioase de a aborda educația, fapt pentru care volumul va fi de altfel interzis de autoritățile franceze. Însă, mai relevant decât atât este faptul că *momentul Rousseau* coincide cu momentul în care copilăria începe să fie văzută într-o lumină pozitivă, făcându-se apel la o simbolistică legată de inocență și de o anumită percepție a libertății. Copilul nu mai este un simplu simbol al unui homunculus aflat într-o stare de pericol potențial – mai ales din punctul de vedere moral și sufleteș, legat de ideea de „pierzanie”, el este încă un suflet fragil, însă într-o manieră simțitor schimbată față de percepțiile anterioare. Începând cu Rousseau, copilul, ca simbol, începe să devină mai important în special prin caracterizare și nu atât prin acțiune, prin ceea ce face și, în același timp, se „literaturizează”, transformându-se, în ciuda eforturilor părintelui său literar, inevitabil într-un erou imaginar asupra căruia se pot aplica varii tehnici pentru a demonstra chiar și o teorie filozofică inovativă. „Copilul natural” are acum, mai mult, un statut moral independent – este o ființă rațională de sine stătătoare, încetând să reprezinte un simplu receptacol al abilităților educaționale împământenite.

Această scriere, în parte roman, în parte operă filosofică, este conceput la persoana I, naratorul jucând rolul de tutore al copilului, în timp ce este descrisă evoluția acestuia, prin intermediul educației, în drumul său de la inocență spre lumea adulților. Puritatea lui *Émile* trebuie să fie totală, în scop pedagogic, evident, acesta crescând într-un mod natural, Rousseau fiind cel care aplică asupra sa diversele metode de învățare și de dezvoltare specifice Iluminismului: „Dumnezeu face toate lucrurile bune; omul se amestecă în ele și acestea devin rele. El forțează un teren să poarte produsele altuia, un copac, fructele altui copac. El încurcă și produce confuzie în ceea ce privește timpul, locul și condițiile naturale. Își mutilează câinele, calul și sclavul. El distruge și strică toate lucrurile; iubește tot ceea ce este deformat și monstruos; el nu o să aibă nimic, așa cum natura l-a făcut,

* Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române.

nici măcar pe omul însuși, care trebuie să își învețe pașii ca un cal de povară și să fie format după gustul stăpânului său precum copacii din grădina sa. Cu toate acestea, lucrurile ar fi mai rele fără această educație, iar omenirea nu poate fi făcută din jumătăți. În condițiile existente, un om lăsat de capul lui de la naștere ar fi mult mai monstruos decât restul. Prejudecată, autoritate, necesitate; exemplu, toate condițiile sociale în care suntem aruncați ar înăbuși natura în el fără să pună nimic în loc. Ar fi ca un răsad plantat în mijlocul drumului; îndoit încoace și-ncolo și repede strivit de trecători”¹. Pornind de la această idee, autorul va dezvolta în *Émile* o teorie originală conform căreia omul care, fundamental, în opinia sa, era o ființă bună, pentru a nu fi corupt de societate trebuia educat urmând legile naturii, sub îndrumarea unui maestru, responsabil de dezvoltarea personalității sale individuale. În general, finalitățile educației propun un ideal educativ care, pe cât posibil, se identifică cu un model uman. De exemplu, Antichitatea greacă și cea romană au încercat să formeze copilul, prin educație, ca pe un cetățean fidel statului; în epoca creștină și, respectiv, în Evul Mediu instituția Bisericii era cea care propunea un ideal educativ bazat pe principii teologice riguroase care afirmă că ființa umană are un caracter dual, aceasta putându-se mântui doar prin educație (și, prin „educație” se înțelege aici cunoașterea legilor lui Dumnezeu impuse oamenilor prin intermediul instituției bisericești) dar nu în viața cotidiană, ci doar după moarte (copilul, pe parcursul actului educativ, trebuind doar să devină un bun creștin și nimic mai mult). În *Émile* însă situația se schimbă radical – oamenii și, în speță, copilul (vazut atât ca individ „real”, cât și ca personaj ficțional), sunt puri de la natură și societatea îi pervertește; este, într-un fel, situația opusă pe care o întâlnim în *Robinson Crusoe* a lui Daniel Defoe. *Émile* este „un sălbatic făcut să trăiască în oraș”, în timp ce Robinson e un om civilizat, forțat să se descurce în sălbăciea unei insule pustii. De altfel paralela este făcută de Rousseau însuși, *Robinson* fiind singura carte pe care maestrul lui *Émile* îi permite să o citească la începuturile procesului său de educație, dorința sa expresă fiind ca eroul să obțină capacitatea de a supraviețui în orice fel de mediu, indiferent dacă este vorba de o insulă pustie sau de jungla orașului, făcând din el un „sălbatic nobil” transplantat în mediul urban.

Copilul trebuie să fie inocent din punct de vedere social într-o asemenea măsură, încât să nu aibă niciun fel de atitudine problematică încă de la începutul parcursului său, în caz contrar educația primită nu ar face nimic altceva decât să exacerbeze aceste probleme incipiente. Dar, deși copilul este, așa cum am observat deja, prin definiție bun, el trebuie totuși „perfecționat”, astfel încât să nu poată fi pervertit de societate. Copilul, prin urmare, este un simbol al *bunătății*, însă nu și unul al *perfecțiunii*, transformarea putând fi realizată doar parcurgând drumul impus, de la copilărie la statutul de adult. Se va naște astfel un jos între *maturitate* și *imaturitate*, între *perfect* și *imperfect*, între *complet* și *incomplet*.

¹ Jean-Jacques Rousseau, *Émile or On Education*, The Guernsey Press Co. Ltd., Great Britain, 2000, p. 5.

Încă din *Discurs asupra științelor și artelor*², Rousseau afirma că științele și artele pervertesc omul și, evident, aceste idei vor fi preluate și dezvoltate și în conceptul său despre educație. Propunând această manieră educațională bazată pe natura copilului, stilul și tonul romanului vor fi didactice, evoluția lui *Émile* amestecându-se, de multe ori, cu lungi discursuri privind problemele morale, societatea sau religia ale autorului însuși. Divizat în cinci secțiuni, fiecare concentrându-se asupra unei perioade anumite din viața copilului, această scriere ne va prezenta o „operă în desfășurare”, de a naștere până la vârsta de 18 ani. Prima etapă se referă la stadiul de inocență totală în care se găsește copilul până la vârsta de doi ani, perioadă în care acesta este dependent în primul rând de natura care acționează cu predilecție asupra fizicului, punându-se accentul asupra necesității ca acesta să fie „călit”: „Thetis, pentru a-și face fiul invulnerabil, l-a scufundat, conform legendei, în apele Styx-ului. Această alegorie este adorabilă și este limpede. Mamele crude despre care vorbesc fac altfel: datorită scufundării copiilor lor în moliciune, îi pregătesc pe aceștia pentru suferință; le deschid porii pentru tot felul de boli de care nu vor scăpa să le fie pradă atunci când vor crește”³. Este evident că eroul infantil, ca și copilul din viața reală, nu se naște cu o personalitate gata construită, acesta organizându-se și structurându-se pe măsura evoluției în viață și în funcție de influențele provenite din mediul social și educațional. Dar, văzută într-un astfel de mod, educația se dovedește a fi un act aproape imposibil de vreme ce premisele succesului nu se află în realitate sub controlul individului, ci țin de natură. De exemplu, nou-născuții învață ce este încrederea sau neîncrederea în funcție de grija pe care alții le-o poartă, mai precis în funcție de măsura în care nevoile lor vitale sunt satisfăcute – dar, în acest caz, situația lui *Émile* este una particulară, neexistând nicio precizare care să dea de înțeles cititorului că acesta ar avea sau nu părinți, subînțelegându-se prin urmare faptul că este orfan. Melanie A. Kimball, în studiul său intitulat *From Folktales to Fiction: Orphan Characters in Literature*, afirma că „personajele orfane din basme și din literatură simbolizează izolarea noastră față de ceilalți și față de societate. Aceștia nu aparțin nici măcar grupului primar, cel al unității formate de familie, și, în anumite culturi, acest lucru este suficient ca să îi separe complet de societate. În alte culturi, orfanii sunt priviți ca indivizi speciali ce trebuie protejați și cărora este necesar să li se poarte de grijă cu orice preț. În ambele cazuri, orfanii sunt clar marcați ca fiind diferiți de restul societății. Ei sunt eternul Celălalt”⁴.

Copilul denaturat, corupt, pentru Rousseau este acela ale cărui instincte naturale au fost împiedicate să se manifeste. Mentorul, ca și Thetis, mama lui Ahile, îl „îmbăiază” pe *Émile* în realitățile naturii pentru ca acesta să devină invulnerabil la duritatea și asprimea ei. Educația care vine de la natură dezvoltă

² Vezi Jean-Jacques Rousseau, *Social Contract and the First and Second Discourses*, coord. Susan Dunn, Yale University Press, 2002.

³ Jean-Jacques Rousseau, *op. cit.*, p. 47.

⁴ Melanie A. Kimball, *From Folktale to Fiction: Orphan Characters in Literature*, “Library Trends”, 47(3), dec. 1999, p. 559.

capacitățile interne ale acetui personaj-copil aflat în prima fază a existenței sale, făcându-l să treacă de faimoasa „criză a autonomiei sau a îndoielii”. În această perioadă, personajul, ca orice alt copil din viața reală, învață și dorește să defășoare singur anumite activități (mers, hrană), în funcție de încurajările primite de la mediul din jurul lui el învățând și să se îndoiască de propriile acțiuni, neștiind dacă ceea ce face este întotdeauna bine, de aici ivindu-se necesitatea, încă de la bun început, să învețe din propria sa experiență.

Cea de-a doua perioadă a dezvoltării eroului, de la doi la doisprezece ani, este cea în care autorul pune accentul pe analiza simțurilor în primul rând pentru că în dezvoltarea copilului, în acest moment, ele sunt cele care primează. Ca simbol al acestei părți a volumului este utilizat centaurul Chiron care îl ajută pe Ahile în dezvoltarea sa fizică. Rousseau consideră că acum avem de-a face cu un „somn al rațiunii”, iar rațiunea trebuie forțată să acționeze asupra simțurilor: „N-o să fac niciun efort ca să îl împiedic pe Émile să-și facă rău, dimpotrivă, aş fi ofensat dacă nu s-ar răni niciodată, dacă ar crește fără să cunoască durerea. A suporta durerea este prima și cea mai folositoare lecție. Parcă copiii ar fi mici și slabi anume pentru a-i învăța aceste lucruri valoroase fără pericol. Copilul are o manieră atât de lejeră de a cădea încât nu-și va rupe piciorul; dacă se lovește cu un băț, nu-și va rupe brațul; dacă apucă un cuțit ascuțit nu îl va apuca atât de strâns încât să își facă o rană adâncă. Din câte știu eu niciun copil, lăsat singur, nu s-a auzit vreodată să se fi omorât sau să se fi mutilat sau nici măcar să-și fi făcut vreun rău serios cu excepția momentelor când a fost lăsat în mod prostesc pe ceva înalt, sau singur lângă foc sau în apropierea unor arme periculoase. Ce mai rămâne de spus despre toate lucrurile inutile cu care copilul este înconjurat pentru a fi protejat din toate părțile, astfel încât să crească la mila durerii, fără curaj și fără experiență, astfel încât să creadă că poate fi ucis cu un ac și să leșine la vederea sângelui? Cu metodele noastre prostești și pedante îi împiedicăm întotdeauna pe copii să învețe ceea ce ar putea să învețe mult mai bine singuri în timp ce neglijăm faptul că doar noi înșine putem să-i învățăm. Ce poate fi mai prostesc decât eforturile pe care le facem pentru a-i învăța să meargă, ca și cum ar fi existat cineva care nu ar fi fost capabil să meargă pentru că bona sa l-a neglijat. Pe câți vedem mergând prost toată viața lor pentru că au fost prost învățați?”⁵ De asemenea, Rousseau consideră că „în această perioadă cărțile sunt cele mai mari nenorociri”, în locul lor propunând jocul. Din acest motiv este necesar, în opinia sa, ca educația și pedagogia tradițională să nu interfereze cu creșterea liberă și spontană a copilului. El ajunge până acolo încât afirmă că acesta, în mod ideal, nu ar trebui să aibă niciun fel de profesor, netrebuind să frecventeze nicio altă școală decât cea a liberei existențe. Se insistă, de asemenea, pe conservarea caracteristicilor copilăriei, în sensul că subiectul trebuie să ducă o existență de copil și nu de adult – lăsând copilul liber să-și urmeze propriul instinct acesta va fi așa cum trebuie să fie, nu cum societatea pretinde că el ar trebui să fie; și aici Rousseau se dovedește a fi și un continuator al ideilor exprimate de Rabelais – în

⁵ Jean-Jacques Rousseau, *op. cit.*, p. 47–48.

practică, idealul său educațional fiind foarte simplu de sintetizat prin fraza „omul va fi în primul rând om”.

Din punctul de vedere al pedagogiei ca știință, acest interval este caracterizat, într-o primă etapă, de la trei la șase ani, de așa-numita „criză a inițiativei vs senzația de vinovăție” – copiii deja încearcă facă ceea ce văd la adulți, uneori chiar trecând peste limitele impuse de părinți, iar această încălcare a restricțiilor poate atrage după sine sentimentul de vinovăție. Rousseau oferă, pentru depășirea acestei crize, un drum alternativ: natura trebuie lăsată să își urmeze calea, dar nu în sensul unui *laissez-faire*, niciodată nu este implicată ideea de a lăsa copilul să facă tot ceea ce îi trece acestuia prin cap, ci exact contrariul: Émile trebuie să aibă libertatea absolută de a face ceea ce dorește (dar, atenție, nu în sensul de a-și satisface capriciile), dar această libertate este într-un anumit mod dirijată, în sensul că el trebuie în mod necesar lăsat să se dezvolte, să poată să se exprime dar într-un mediu „curățat” foarte atent de tot ceea ce ar putea avea o influență negativă asupra sa. Dintr-o anumită perspectivă, acest soi de libertate creează punctul de plecare pentru influențele ulterioare ale pedagogului, iar Rousseau ne dezvăluie care sunt, în opinia sa, izvoarele educației: educația vine în primul rând de la oameni, de la natură și de la lucruri, prin primul tip de educație înțelegându-se și influențele mediului, respectiv tot ceea ce este exterior ființei umane, iar educația ce vine de la natură se referă la dezvoltarea capacităților interne ale unei persoane. În această etapă cel mai mare accent se pune pe experiența directă – „copilul să nu știe nimic pentru că i s-a spus, să nu învețe știința din cărți, ci s-o descopere el singur”, o idee pe care Rousseau o pune în practică în terenul literaturii didactice cu două sute de ani înaintea lui Piaget care, printre altele, afirma: „copilul admite că întreaga lume gândește în mod necesar ca el, el nu caută în mod spontan nici să convingă, nici să se conformeze adevărilor comune, nici, mai cu seamă, să demonstreze sau să verifice ceea ce spune. Putem prin urmare considera că, dacă logica copilului nu urmează nici rigoarea, nici obiectivitatea, acest lucru este din cauza unui egocentrism înnăscut care contracarează socializarea...primele sale interese, primele sale jocuri, desenele sale sunt în mod esențial realiste și înclină într-un mod unic spre imitarea a ceea ce este. Pe scurt, gândirea copilului după toate aparențele are grija exclusivă a realismului”⁶. De asemenea, Piaget, ca și Rousseau, se va gândi la dezvoltarea copilului în termenii unei mari deosebiri a activității cognitive însoțite de integrarea și consolidarea structurilor cognitive diferențiate, iar în acest sens Rousseau susține că „în cariera ideilor morale nu se poate avansa prea încet și [că individul] nu se poate consolida prea bine pe sine cu fiecare pas”⁷. Tot el vine în această secțiune în întâmpinarea a ceea ce pedagogia numește „criza competenței sau a inferiorității” ce se manifestă cu precădere între vârsta de șapte și unsprezece ani, în această perioadă copiii învățând să se simtă pregătiți pentru

⁶ Jean Piaget, *La représentation du monde chez l'enfant*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1938, p. 3–4.

⁷ Jean Jacques Rousseau, *op. cit.*, p. 99.

ceea ce fac, pentru ceea ce spun și pentru ceea ce gândesc. De asemenea, în funcție de modul în care ei finalizează un lucru început, precum și în funcție de semnalele de încurajare sau de descurajare pe care ei le primesc din mediu, aceștia, pe un palier negativ, pot dobândi un sentiment de inferioritate crezând că sunt incapabili și că, prin urmare, nu pot face nimic bun. Astfel, ceea ce primează în această a doua etapă a dezvoltării lui Émile este, la nivel general, modul în care el interacționează cu lumea, accentul punându-se pe dezvoltarea simțurilor și pe abilitatea copilului de a învăța din acest lucru. Sfârșitul acestei părți aduce și un exemplu interesant al unui copil asupra căruia s-au aplicat deja aceste metode educative, rezultatul fiind unul reușit: „L-am auzit pe regretatul lord Hyde relatând următoarea povestire despre unul dintre prietenii săi. Se întorsese din Italia după trei ani de absență și era nerăbdător să testeze progresele făcute de fiul său, un copil de nouă sau zece ani. Într-o după-amiază s-a dus la o plimbare cu copilul și cu tutorele său pe un teren unde școlarii se jucau cu zmeiele. Pe măsură ce înaintau, tatăl i-a spus fiului „Unde este zmeul care face această umbră?”. Fără să ezite și fără să se uite în sus, copilul a răspuns, „De cealaltă parte a drumului”. „Și într-adevăr”, a spus lord Hyde, „drumul se afla între noi și soare”. La aceste cuvinte, tatăl l-a sărutat pe copil și, terminându-și examinarea, s-a îndepărtat. Ziua următoare i-a trimis tutorelui hârtiile prin care îi dădea o pensie anuală, pe lângă salariul său.

Ce tată! și ce copil promițător! Întrebarea este adaptată precis vârstei copilului, răspunsul este perfect simplu; dar iată ce precizie implică în judecata copilului”⁸. Copilul, fără să fi fost învățat în mod precis acel lucru, a reușit să găsească răspunsul just doar interacționând cu natura. În momentul în care i s-a asigurat libertatea necesară, copilul a învățat ceea ce trebuia pentru că a găsit că era necesar să învețe; astfel Rousseau demonstrează că se învață mult mai multe lucruri prin activitate proprie și prin interacțiune directă cu natura, în special în momentul în care acesta este pus să descopere.

În cea de-a treia etapă, de la doisprezece la cincisprezece ani, Rousseau consideră că este momentul în care copilului – mai precis preadolescentului – trebuie să i se facă educație intelectuală, acest aspect aflându-se în strânsă legătură cu momentul alegerii unei meserii cu scopul de a integra copilul în societate; această idee este, ca multe altele din opera lui Rousseau, absolut inovatoare pentru acea perioadă, în special din cauza faptului că se referă la o meserie legată în primul rând de manualitate, apreciind că o astfel de activitate practică, care nu subminează independența individului, este mult mai importantă decât dezvoltarea unui talent oarecare; din perspectiva sa, învățăturile cu caracter nepractic sunt timp pierdut și sunt, de asemenea, periculoase, în sensul că nu contribuie la dezvoltarea independenței copilului față de societatea în care urmează să trăiască. În mod tradițional, aceasta este perioada în care se poate dobândi identitatea de sine sau,

⁸ Jean-Jacques Rousseau, *op. cit.*, p. 163–164.

din contră, se poate produce o confuzie de roluri – din această cauză copilul nu trebuie să fie „apăsător” de prea multă învățătură, în special de cea literară sau de cea artistică (ca produse ale societății corupte fiind, în consecință, dăunătoare deși el nu neagă, pe de altă parte, importanța culturii generale). Regula de bază este aceea că educația trebuie să fie înfăptuită într-un mod care să-l facă pe copil să dorească doar ceea ce el însuși ar putea oferi deoarece societatea îl agrează pe acesta în permanență acum, ca și mai târziu, de-a lungul întregii sale vieți, cu diverse tentații și dorințe nenaturale. În această etapă a vieții lor, copiii încearcă să-și imagineze cine sunt, care este identitatea lor, se conturează rolurile pe care aceștia le vor juca mai târziu în mijlocul semenilor lor – un moment pe care Rousseau încearcă să-l plaseze cât mai departe cu putință în timp. Astfel, o dată cu prezentarea acestei structuri a opțiunilor profesionale va apărea și identitatea profesională – în acest sens copilul va reuși să se dezvolte pe deplin din punct de vedere moral doar dacă va fi conștient de sine ca de o ființă complet independentă, responsabilă de propriile sale acțiuni și totuși capabilă să interacționeze cu ceilalți. În caz contrar, se va rămâne la o confuzie a rolurilor, acesta fiind supus corupției societății burgheze. Ca și Robinson Crusoe, Émile trebuie să fie capabil să își construiască propria lume cu ceea ce se află la îndemână – acest spațiu în care el se află este un fel de lume întoarsă în care convențiile sociale sunt de multe ori abolite, preferințele maestrului în ceea ce privește „artele mecanice” merg de la agricultură la fierărie și tâmplărie, această ierarhie fiind în mod voit cea opusă valorilor convenționale, punându-se accentul în primul rând pe utilitatea reală a unei ocupații. Prin intermediul acestui aspect intenția lui Rousseau este, de fapt, aceea de a critica scolastica anterioară, fiind împotriva unei specializări stricte, din punctul său de vedere profund dăunătoare: „întorcând lumea pe dos așa cum face Rousseau necesită restructurarea valorilor și a conceptelor. Dar este o sarcină atât de complicată că inadvertențele sunt inevitabile. De exemplu, pentru a baza valoarea pe utilitatea socială într-o societate simplă prezintă dificultăți pentru tutore pentru ca acesta să aleagă o meserie deoarece cele mai folosite dintre ele sunt murdare și de rutină. Respingerea tutorelui față de acest fel de meserii slăbește accentul pus pe egalitate. În mod similar, din perspectiva secolului XX, divizarea lui Rousseau pe baza sexelor și plasarea educației femeilor în cea de-a cincea carte slăbesc accentul pus pe egalitate. Dar, în ciuda acestor limite, Rousseau pune bazele unei ridicări extraordinare a reflecțiilor educaționale în secolul al XVIII-lea și integrează artele mecanice în abordarea sa pedagogică ca o modalitate de a reconstrui societatea, valorile și statutul social”⁹. Simbolul acestei de-a trei părți este, de altfel, Hermes care sapă secretele științei sale pe coloanele unui templu pentru ca acestea să se poată păstra în timp. Această fază, deși e una rațională, va conduce direct spre o etapă morală, disciplina și cultura naturală dobândite în primele două faze constituind premisele rafinamentului pe care copilul și le va

⁹ John R. Pannabecker, *Rousseau in the Heritage of Technology Education*, „Journal of Technology Education”, vol. 6, nr. 2, 1995.

însuși în cea de-a treia. Pentru Rousseau, așadar, de la 15 la 18 ani – ceea ce corespunde perioadei adolescenței – se întinde educația morală care, în paralel, are de înfruntat emoțiile periculoase cărora individul este supus pe parcursul acestor ani, precum și cu problemele morale de natură religioasă. În acest sens, cel de-al doilea paragraf al acestei secțiuni în care Rousseau afirmă că „suntem născuți, ca să spun așa, de două ori: născuți în existență și născuți în viață; născuți ca ființe umane și născuți ca oameni”¹⁰ este definitoriu.

Cel de-a patrulea ciclu ficționalizat de Rousseau merge de la 15 la 18 ani și este axat pe educația morală – ca și în intervalul precedent, în cea de-a doua etapă a adolescenței, autorul își vede personajul ca pe o ființă deja capabilă să înțeleagă sentimente umane complexe; din această cauză acesta fiind momentul propice pentru a fi introdus în societate: „Împreună cu simptomele morale de schimbare ale temperamentului apar și schimbări perceptibile în înfățișare. Fața sa se dezvoltă și preia amprenta caracterului său; părțile moi și cu peri rari de la baza obrazilor săi devin mai întunecate și prind consistență. Vocea sa se schimbă sau mai degrabă și-o pierde cu totul; nu este nici copil, nici bărbat și nu poate să aibă tonul niciunui dintre ei. Ochii săi, acele organe ale sufletului care nu au spus nimic până acum, își găsesc propriul lor limbaj și expresie. Un foc crescând îi animă. Sclipirile lor mai vii încă au o inocență sacră dar nu mai păstrează muțenia de dinainte; el deja simte că pot spune prea mult. Începe să știe cum să îi coboare și roșește. A devenit sensibil înainte de a ști că simte; este neliniștit fără motiv. Toate acestea pot veni încet, lăsându-ți timp; dar dacă vivacitatea îl face prea nerăbdător, dacă izbucnirile se transformă în furie, dacă devine supărat și apoi blând dintr-o clipă în alta, dacă plânge fără motiv, dacă în prezența obiectelor care încep să fie o sursă de pericol pulsul i se accelerează și ochii i se luminează, dacă tremură când mâna unei femei o atinge pe a sa, dacă este încurcat sau timid în prezența ei, o Ulise, înțeleptule Ulise! Ai grijă! Sacii din piele de capră pe care i-ai închis cu atâta grijă sunt deschiși, vânturile sunt dezlănțuite; nu-ți lăsa coiful nici măcar un minut sau totul este pierdut”¹¹. Chiar la începutul acestei părți Rousseau ne dă toate explicațiile necesare înțelegerii schimbărilor prin care trece copilul în drumul său spre a deveni adolescent; acesta nu mai este copil în înțelesul strict al cuvântului, dar nici adult, una dintre caracteristicile principale fiind aceea că acesta este nevoit acum să își găsească un rol în societate. În acest sens, Rousseau îl investește pe Émile cu conștiință de sine, tot caest proces fiind realizat sub emblema lui Orfeu, cel care îi învață pe oameni cum să-i slăvească pe zei. Paradoxal, acest discurs asupra religiei – al cărui rol nu îl explică în contextul dezvoltării ulterioare în societate a personajului său, așa cum făcuse cu alte elemente de până atunci (fiind inclusă aici și celebra *Profesiune de credință a vicarului savoiard*, fragmentul care în realitate a fost vinovat de respingerea și de condamnarea romanului și stârnind, tocmai din această cauză, în mod deosebit interesul cititorilor

¹⁰ Jean-Jacques Rousseau, *op. cit.*, p. 172.

¹¹ *Ibidem*, p. 211–212.

de-a lungul timpului). Faptul că acesta insistă că Dumnezeu și religia ar trebui să fie descoperite în mod liber de către copil și nu propovăduite acestora fără discernământ de către adulți, a fost grav condamnat de Biserică în acea perioadă, această demonstrație a lui Rousseau fiind privită ca o teribilă amenințare – o situație hilară dacă ne gândim că, spre deosebire de mulți alți filozofi ai Iluminismului care fie aveau idei de secularizare, fie erau de-a dreptul ateï, Rousseau nici măcar nu era un personaj ostil Bisericii, considerându-se pe tot parcursul vieții sale – lucru de altfel evident și în *Émile* – un bun creștin și încercând să reconcilieze propriile sale principii filozofice cu credința, un punct de altfel central în acest pasaj din *Cartea a V-a*. De exemplu, acesta afirmă că „este mai puțin rău să fii inconștient de divinitate decât să o jignești”¹², precum și că nu există „o regulă a sentimentelor pe care cineva trebuie să le urmeze în problemele religioase ci [...] un exemplu al modului în care cineva poate gândi în legătură cu propriul elev astfel încât să nu se depărteze de metoda pe care am încercat să o stabilesc”¹³. „Religia naturală” pe care el o recomandă în locul unei religii tradiționale, bazate pe revelații, nu se fundamentează pe o doctrină, aceasta fiind accesibilă tuturor indivizilor după o anumită vârstă. În schimb, religia tradițională este fundamentată pe „ceea ce ni se spune” tocmai din această cauză fiind, în opinia lui Rousseau, deosebit de nocivă, de-a dreptul periculoasă pentru copilul ce nu este încă pe deplin format din punct de vedere moral și spiritual. Copilul și preadolescentul, spre deosebire de adolescent și de adult, nu pot înțelege astfel de concepte abstracte care alcătuiesc discursul religios, fiind posibil ca aceștia să le învețe forțat, fără să le înțeleagă, distorsionându-le și denaturându-le. După părerea lui Derathé, „solidaritatea stabilită de către Rousseau între morală și religie în cele din urmă are efect asupra religiei, deoarece Rousseau elimină din religie tot ceea ce nu este indispensabil pentru viața morală”¹⁴ – în esență, în concepția sa aplicată asupra prototipului *Émile*, religia își are sursa într-un soi de armonie universală a individului cu sine însuși, cu propriul său Eu interior, Dumnezeu proiectat de el fiind mai degrabă o voce a conștiinței care stabilește acele reguli naturale prin intermediul cărora se plăsmuiește personalitatea. De altfel, de-a lungul istoriei psihologiei, s-a studiat intens relația pe care adolescentul o are cu religia, considerându-se că acest aspect se află în strânsă relație cu faptul că aceasta este în realitate o perioadă în care totul este pus, în definitiv, sub semnul întrebării, relaționându-se atât la problema dezvoltării conștiinței de sine ce este datorată tuturor schimbărilor care intervin în relația sa cu ceilalți, cu ceea ce reprezintă aceștia și cu ceea ce se cere de la el, cât și cu modificările prin care trece însăși structura personalității sale ca atare. De multe ori personalitatea incertă a adolescentului, determinată de o așa-numită „criză de identitate”, îl poate împinge să își caute ceea

¹² *Ibidem*, p. 223.

¹³ *Ibidem*, p. 277.

¹⁴ R. Derathé, *Les rapports de la morale et de la religion chez Jean-Jacques Rousseau*, „Revue Philosophique”, Paris, 1949, p. 173.

ce îl reprezintă în religie, fără a fi însă capabil să confere un sens deplin acestei alegeri; este un aspect al experienței pe care adolescentul îl poate traversa, îl poate include printre trăsăturile viitoare de bază ale Eului său sau îl poate chiar depăși atunci când această tendință devine chiar mai importantă decât viața și decât integrarea în societate în sine. De altfel, modul în care societatea este structurată – lucru care va fi subliniat și de Rousseau în repetate rânduri – are un impact profund asupra deciziilor pe care un adolescent le poate lua. Ca și în cazul mentorului lui Émile, părinții – văzuți aici ca factori responsabili de educația pe care viitorul membru adult al societății urmează să o primească, acel „cetățean” care va trebui până la urmă să devină – sunt factorul crucial în cadrul acestei alegeri, religia fiind nu doar un aspect al vieții spirituale al persoanei, ci și una din premisele dezvoltării ulterioare în cadrul unui grup social sau al altuia.

Ultima parte a romanului, cea de-a cincea, se ocupă de educarea Sophiei, cea care urmează să fie soția lui Émile. Această manieră de a privi educația femeilor a stârnit ecouri atât în epoca contemporană lui Rousseau, cât și în zilele noastre, considerându-se că autorul se referea la o societate utopică dominant masculină în care rolul educației feminine era doar acela de a deveni soție și mamă. Mary Wollstonecraft, de exemplu, îl atacă violent pe Rousseau și concepțiile sale în ceea ce privește lipsa necesității oricărui fel de educație rațională pentru femei, afirmând că „învățați din copilărie că frumusețea este sceptra femeii, mintea se modelează și ea după corp și, rătăcind în această colivie aurită, doar caută să își împodobească închisoarea”¹⁵. Rousseau afirma că educația Sophiei trebuie să aibă ca scop transformarea ei într-o adevărată femeie, astfel încât să posede toate acele caracteristici care îi vor permite să joace un rol just din punct de vedere moral și social, dar în realitate acesta neagă capacitatea personajului feminin de a dobândi acel „amour propre” pe care îl menționa în cazul educației lui Émile, element indispensabil pentru motivarea rebeliunii unei persoane împotriva nedreptății, fiind în mod decis în favoarea obedienței femeilor față de bărbați, demersul având ca scop atât conservarea ideii tradiționale de familie, cât și păstrarea poziției femeii în societate ca „cetățean de categoria a II-a”, acestea neavând posibilitatea de a-și urma conștiința, de a-și îndeplini dorințele, de a lua decizii sau pur și simplu de a avea un destin propriu, separat de cel al bărbaților. În vreme ce Émile a fost în mod programatic instruit să nu accepte nimic pe baza simplei autorități, Sophie este învățată, pe de altă parte, nu numai să accepte autoritatea, ci și să creeze condițiile acestei subordonări totale față de viitorul său soț. Chiar dacă Émile și Sophie inițial sunt considerați egali, ei nu trebuie totuși, în opinia lui Rousseau, să se asemene prea mult și din punct de vedere intelectual, unul trebuie să fie activ și puternic, celălalt pasiv și slab deoarece „dacă femeia este făcută ca să îl mulțumească și să fie supusă bărbatului, ea trebuie să se facă plăcută în ochii săi și să nu-i provoace

¹⁵ Mary Wollstonecraft, *A Vindication of the Right of Women: With Strictures on Political and Moral Subjects*, Bartleby, New York, 1999, p. 157.

mânia; puterea ei stă în farmec, prin mijloacele acestora ea trebui să îl oblige să își descopere și să își folosească puterea. Cel mai sigur mod de a-i stârni puterea este să o faci necesară prin rezistență. Astfel mândria vine în ajutorul dorinței și fiecare exultă în victoria celuilalt. Aceasta este originea atacului și a apărării, a îndrăzneții unui sex și a timidității celuilalt și chiar a rușinii și a modestiei cu care natura l-a înarmat pe cel slab pentru cucerirea celui puternic”¹⁶. Astfel, educația Sophiei va fi exclusiv îndreptată înspre formarea acesteia pentru rolul pe care va fi obligată să-l joace în cadrul familiei; în realitate, Rousseau consideră că, în cazul ei, nu este necesar practic niciunul dintre elementele care au stat la baza construcției educației personajului masculin, aceasta fiind antrenată cu scopul exclusiv de a fi o soție ascultătoare și o mamă complet dedicată copilului său, în esență devenind complet nepregătită pentru a trăi în societate (de altfel adulterul său este un element important tocmai pentru a demonstra eșecul acestui tip de educație dacă considerăm faptul că, deși totul s-a îndreptat în direcția prevenirii unui astfel de fapt, Sophie va comite totuși această crimă care va duce la distrugerea familiei). Miza lui Rousseau nu este însă demonstrarea erorilor teoriei sale educaționale, ci simpla ilustrare a ideii că „nu te poți încrede în femei”, dându-i ocazia lui Émile să-și demonstreze independența – în concluzie, succesul propriei sale educații naturale – și transformându-l pe acesta din soț în judecător; în opinia sa, chiar dacă Sophie se căiește iar puritatea sufletului ei nu a fost atinsă, nu există nicio garanție că dacă a greșit o dată nu va greși și a doua oară: astfel, fără reputație și fără acea aură de castitate femeia nu are, în opinia lui Rousseau, nicio altă virtute care să o poată reprezenta, această demonstrație mergând și ea în direcția susținerii ideii că educația de orice fel, cu excepția celei privind responsabilitatea față de soț și de copii, de familie în general, este complet inutilă.

Importanța prezenței Sophiei în economia scrierii lui Rousseau ține însă și de un alt aspect ce nuanțează construcția simbolului infantil: diferența de gen. În *Gender and Early Modern Constructions of Childhood*¹⁷, autoarele o citează pe Jennifer Higginbotham care sublinia faptul că termenii de „băiat” și „fată”, folosiți pentru a diferenția copiii din punctul de vedere al genului, devin mult mai utilizați în epoca modernă, în timp ce termenul de „copil” tinde să se transforme în unul neutru, semnalând, de fapt, o trecere de la un anume mod cultural de a percepe copilăria, la altul, transformând-o – sau mai precis trasând niște granițe – între două lumi diferite (în engleză, *boyhood* and *girlhood*). De asemenea, teza lui Philippe Ariès¹⁸, care susținea că „băieții au fost primii copii specializați”, este criticată de Higginbotham care susține că „acesta greșește în a considera că această delimitare aparte a băieților a însemnat că fetele ar fi fost excluse din ideea de copilărie”. În acest context este

¹⁶ Jean-Jacques Rousseau, *op. cit.*, p. 357.

¹⁷ Naomi J. Miller, Naomi Yavneh, *Gender and Early Modern Constructions of Childhood*, Ashgate Publishing Ltd., p.1.

¹⁸ Philippe Ariès, *Centuries of Childhood*, Knopf, New York, 1962, p. 58.

citat și Will Fisher care observa că „masculinitatea nu a fost construită doar în contrast cu feminitatea, ci și în contrast cu copilăria băieților; ca rezultat, putem spune că bărbații și băieții au fost literalmente două genuri diferite”¹⁹.

Astfel, în concepția pedagogică a lui Rousseau, dezvoltată și demonstrată în acest roman, copilul inocent ce trece prin toate etapele evolutive, de la naștere până la vârsta adultă, în contactul cu societatea, cu lumea oamenilor maturi va putea avea cele două finalități: conservarea purității naturale în cazul lui Émile și decăderea în cazul Sophiei, amândouă situațiile fiind determinate chiar de educația primită; portretizând „omul bun și natural”, inocența nu joacă un rol atât de important pe cât s-ar putea crede. Punând pe primul plan exigența însușirii elementelor care sunt definitorii pentru creșterea sa, respectiv ideea că omul este în mod natural bun, iar pentru copil nu reprezintă o necesitate observarea lumii adulților, se pun în esență bazele construirii primare ale acestui tip de personaj. Se consideră că, fiind necesară doar cunoașterea apriorică în a cărei posesie se află tutorele său, și de a cărei existență copilul în sine nu trebuie să se preocupe, în sensul că nu este necesar să o cunoască, ci doar să urmeze normele pe care educația naturală i le impune pentru a se putea integra mai târziu, chiar dacă va fi complet diferit de ceilalți membri ai societății care au fost educați într-o manieră tradițională, vor fi în realitate suficiente doar dezvoltarea independenței precum și a acelui concept de „amour propre” prin intermediul cărora va putea supraviețui în societate, fără să fie forțat să interacționeze prea mult. Posibilele comentarii pe care Émile ar putea să le facă asupra lumii adulților sunt și ele condiționate de atitudinea critică a lui Rousseau exprimată extrem de clar în preceptele mentorului – sau tutorelui – ficțional al eroului, Jean-Jacques: omul este, prin urmare, bun prin natura lui, dar societatea îl încâtușează și îl face să devină rău; cu toate acestea, doar societatea este cea în care finalitatea educației sale poate căpăta în cele din urmă un sens. În cazul Sophiei însă, educația propusă de Rousseau va duce la decădere – un demers un pic cam tezig deoarece nu trebuie pierdut din vedere faptul că și în *Scrisoarea către D'Alembert*, precum și în alte pasaje din *Émile*, nu doar în secțiunea dedicată educației Sophiei, Rousseau considera că femeile erau singurele responsabile pentru corupția din societatea timpului său: „Fetele trebuie învățate cu constrângerile de la o vârstă fragedă. Destrăbălarea, frivolitatea și neseriozitatea sunt defecte de caracter care se dezvoltă cu ușurință dacă fetelor li se permite să cedeze primelor lor înclinații corupătoare”²⁰.

În ceea ce privește, în schimb, toate trăsăturile ce decurg din procesul educațional în ceea ce poate fi numită psihologia copilului la Rousseau, ceea ce încearcă acesta în primul rând să facă în cazul lui Émile (dar nu și al Sophiei) este testarea posibilității conservării naturii perfecte originare a copilului prin

¹⁹ Will Fisher, *Materializing Gender in Early Modern English Literature and Culture*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, p. 13.

²⁰ Jean-Jacques Rousseau, *Œuvres complètes*, Hachette, Paris, 1909, vol. IV, p. 709.

intermediul unui control atent al educației sale și asupra mediului în care acesta trăiește și se dezvoltă (din acest motiv fiind în mod evident preferat ambientul rural, departe de influențele nocive pe care le-ar putea exercita orașul), acest proces fiind făcut pe baza analizei – așa cum am văzut mai sus – studiilor psihologiei prin care individul trece de la naștere până la maturitate: prima copilărie, a doua copilărie, preadolescență, adolescență și maturitate, cu precizarea, importantă credem noi, că Rousseau în practică a răsturnat și concepția tradițională asupra copilăriei și copilului în general dacă considerăm că în secolul al XVII-lea exista încă teoria homunculului care se naștea matur, doar că avea dimensiuni reduse, copilăria, așa cum este concepută ea astăzi în psihologie și în pedagogie nefiind cunoscută. Acest fenomen straniu este mult mai vizibil în artele plastice decât în literatură sau în filozofie – foarte multe portrete din epocă ne înfățișează copii – care par copii – dar sunt îmbrăcați și au posturi specifice adulților. Este suficient să amintim portretul lui Garton Orme la spinetă al lui Jonathan Richardson cel Bătrân (datat în jurul lui 1707), o imagine a poziției sociale, prin îmbrăcăminte la modă și prin ocupație, părând mai degrabă un reprezentant al înaltei societăți decât un copil, fiind trădat doar de trăsăturile faciale; portretul lui Louis-Philippe-Joseph, prinț de Montpensier al lui François Boucher (1782) sau „Băiatul în roz” al lui Thomas Gainsborough (1782), pentru a da doar câteva exemple ale acestui extrem de extins fenomen. În cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, atitudinea privitoare la copii și la copilărie începe totuși să se schimbe, aceasta începând să fie recunoscută ca o etapă independentă, de multe ori în asociere cu natura.

În ceea ce privește locația aleasă pentru dezvoltarea fizică și psihică a eroului său ficțional, Rousseau alege, în mod explicabil, mediul rural, în funcție de principiul său privind necesitatea absolută a apropierii de natură și, prin urmare, în mod logic îndepărtarea completă de mediul urban, de oraș văzut ca un loc al pierzaniei și al corupției sufletești, „fuga” fiind determinată de necesitatea salvării prin simplitate și frugalitate, reîntoarcerea în acest spațiu fiind permisă doar în momentul în care se consideră că educația a fost dusă la bun sfârșit: „Elevul meu, Émile, care este crescut la țară, va trebui să aibă o cameră exact ca cea a unui țăran”²¹. Pe lângă această simplitate, care constituie caracteristica de bază a vieții la țară, într-o realitate temporală și spațială complet diferită de cea a orașului, această plasare a copilului și, mai apoi, a adolescentului într-un mediu purificat, care nu este descris de către Rousseau în mod manifest ca inocent sau idilic, ci mai degrabă ca sălbatic și lipsit de complicațiile unei vieți construite pe false criterii, contribuie în principal la dezvoltarea elementului considerat de autor a fi cel mai important în procesul educațional, și anume libertatea individului. La un moment dat se afirmă că Émile nu este neapărat elevul mentorului său ci, mai degrabă, elevul naturii, locație ce vine aici automat investită cu rang de personaj romanesc. Natura îl învață pe acesta să fie instinctual, dar și să raționeze, fără ajutor uman din afară, asupra a

²¹ Jean-Jacques Rousseau, *Émile*, p. 79.

tot ceea ce privește propria-i persoană. Doar în acest mod va fi capabil să dobândească experiența ce îi va fi de folos în confruntarea cu Orașul și cu Societatea, două elemente văzute mai degrabă din perspectivă filozofică, ce nu fac decât să sublinieze că natura - și nu omul – este sursă de experiență, punând bazele modalității prin care mintea și sufletul pot să lucreze împreună. Rousseau insistă asupra calității intrinseci a copilului de a fi „purător al propriilor idei”, respingând ideile Celorlalți - și aici, în mod evident, se referă atât la prejudecăți, cât și la o sumedenie de norme și de legi sociale care, pentru acest reprezentant al Iluminismului, pur și simplu nu își mai găseau sensul. „Acesta este modul”, ne explică autorul, „pentru a dobândi mai târziu ceea ce în general este considerat incompatibil, deși majoritatea oamenilor importanți au dobândit-o, puterea trupului și puterea minții, rațiunea filozofului și vigoarea atletului”²².

Caracteristicile cu care Rousseau încarcă simbolul infantil se grupează în jurul ideii fundamentale că, în mod natural, „copiii sunt buni”, sarcina mentorului său fiind, în definitiv, doar aceea de conserva această bunătate. Spre deosebire de imaginea pe care John Locke și-o creează despre copil în *Câteva gânduri asupra educației*, construind în jurul lui structura unei familii ideale, putem afirma că Rousseau este, în esență, mult mai modern plecând de la ideea că nu există nicio capacitate inițială a copilului de a raționa, învățarea realizându-se în mod preponderent prin intermediul simțurilor; prototipul infantil al lui Locke are conștiință, prin urmare el este conștient, într-o măsură mai mare sau mai mică, de umanitate: „Acest lucru, cred eu, trebuie făcut: pe măsură ce anii trec, libertatea trebuie să vină o dată cu aceștia și în multe lucruri trebuie avut încredere în propriul său comportament, de vreme ce nu poate exista întotdeauna cineva care să vegheze asupra lui cu excepția a ceea ce tu însuși i-ai pus în cap prin intermediul bunelor principii și obiceiurilor înrădăcinate, lucru care este cel mai bun și cel mai sigur și, prin urmare, trebuie să se aibă grijă în principal de acesta. Deoarece, din precauțiile și din regulile repetate, niciodată inculcate atât de des, nu trebuie să te aștepti la nimic altceva din acest lucru sau, în orice alt caz, mai mult decât practica pe care a trasformat-o în obișnuință”²³.

În concluzie, principiile de la care pleacă educația copilului lui Rousseau sunt pozitive și mult mai moderne decât în cazul lui Locke și al lui Descartes, de exemplu, care, în ceea ce privea prototipul infantil, respingea vehement fuziunea dintre minte și corp, considerând că acesta este incapabil de a raționa în afara senzațiilor corporale, nefiind capabil să perceapă ceea ce se afla „în afara sinelui” deoarece acestuia, într-un sens extrem de important, i se permite să își controleze propria educație, reușind în acest mod să ajungă la dobândirea unui sine autentic cu ajutorul căruia să supraviețuiască în lumea „din afară”.

²² Jean-Jacques Rousseau, *op. cit.*, p. 113.

²³ Jon Locke, *Some Thoughts Concerning Education*, The Harvard Classics, 1909–1914, p. 14.

AUTHORIAL TECHNIQUES OF INFANTILE SYMBOL'S ENCRYPTION

Case study: Jean-Jacques Rousseau, *Émile*

ABSTRACT

The present paper attempts, using Jean-Jacques Rousseau's novel, *Émile*, as a case study, to define a series of auctorial techniques of encrypting the child symbol. This aims to examine how the idea of childhood, seen in a positive light, tries to find a place in literature, the child becoming a character with its own features, an imaginary hero upon whom various techniques can be applied to demonstrate even a philosophical - pedagogical theory such as that of Rousseau. Seen, in fact, as a conventional symbol in fiction, the child will be viewed in this case more as an incarnation of the natural child, changing, in this way, the previous perceptions of childhood, both at a scientific level and at a literary one. For Rousseau, the child is the equivalent of the good being, his evolution depending on education: a natural one in order not to be perverted by society. Rousseau's infant hero is essentially an orphan who will be eventually transformed into a rational adult only by the means of education coming from nature, stating that the right answers can be found only by the direct interaction with the uncorrupted environment. Therefore, for Rousseau, the child hero must be able, following his path, to construct a personal world with what is near him – a new type of persona for whom the social conventions are no longer important, but the direct experience is crucial. With Rousseau, the child as a fictional character becomes a symbol of the utility of a certain kind of education as an important part of his integration into the society, changing, therefore, the previous patterns used for giving life to this type of hero.

Keywords: French literature, Rousseau, childhood, pedagogical strategies, literary devices, gender studies